

PSİKANALİTİK BİR OKUMA DENEMESİ: ELEKTRA KOMPLEKSİ IŞIĞINDA AŞK-I MEMNU

Hayrunisa Topçu*

Özet:

Psikanaliz, sadece tıp alanında çığır açmakla kalmaz, edebiyat araştırmalarına da geniş ve derinlikli bir bakış açısı kazandırır. Ham maddelerinden biri insan olan edebiyat da psikiyatri için geniş bir deney alanı oluşturur. Psikanalizin kurucularından Sigmund Freud'un tıp dünyasına kazandırdığı Elektra ve Oedipus kompleksleri genel anlamıyla, üç ile beş yaş aralığındaki çocukların, kendi cinslerinden olan ebeveynlerini rakip kabul ederken karşı cinsten olan ebeveynlerine düşmanlık beslemeleri şeklinde açıklanabilir. Bu durumun akabinde sağlıklı bir ruhsal gelişim devam ettirilirse kompleksin etkileri ortadan kalkar fakat aksi durumda kompleksin yansımaları yetişkinliğe de sıçrayabilir.

Bu çalışmada edebiyat araştırmacılarınca Türk edebiyatının en başarılı eserlerinden kabul edilen Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* adlı romanı Elektra kompleksi bağlamında çözümlenmeye çalışılacaktır. Romanın baş kahramanlarından Bihter'in kendisinden oldukça büyük Adnan Ziyagil'le yaptığı evlilik ve annesi Firdevs Hanım'a duyduğu nefret Elektra kompleksi ışığında değerlendirilecektir. Böylelikle hem *Aşk-ı Memnu*'nun farklı bir bakış açısıyla incelenmesi hem de roman kahramanlarının daha derinlikli bir değerlendirmesinin yapılması planlanmaktadır. Bu çalışmanın aynı zamanda psikoloji ile edebiyat arasındaki sıkı ilişkinin bir göstergesi olarak psikanalitik çözümlenmeler için örnek oluşturacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aşk-ı Memnu, psikanaliz, Elektra Kompleksi

JEL Kodu: Y80, Y90, Y92

A PSYCHOANALYTIC READING TRY: AŞK-I MEMNU IN THE LIGHT OF ELECTRA COMPLEX

Abstract:

Psychoanalysis is not only a breakthrough in the field of medicine, but it also provides a deep insight into literature studies. Literature one of the raw materials of which is human creates a large experiment field for psychiatry. Electra and Oedipus complexes, which were brought to the medical world by the founder of psychoanalysis Sigmund Freud, can be generally described as children between three and five years of age act in a hostile way to their parents who are against the their own gender while they see parents as an opponent who have same gender as themselves. If this is followed by a healthy spiritual development then the effects of the complex will cease to exist, but otherwise the reflections of the complex may spring into adulthood.

In this study, Halit Ziya Uşaklıgil's *Aşk-ı Memnu*, which is regarded as one of the most successful works of Turkish literature by researchers of literature, will be tried to be analyzed in the context of Electra complex. Bihter, the main heroine of the novel, marries Adnan Ziyagil, who is quite older than herself. Bihter's marriage and her hatred of mother Firdevs will be evaluated in the light of Electra complex. In this way, it is planned that both *Aşk-ı Memnu* will be examined from a different point of view as well as a deeper evaluation of heroes of the novel. It is hoped that this study will also constitute an example for psychoanalytic analyses as a proof of the close relationship between psychology and literature.

Keywords: Aşk-ı Memnu, psychoanalysis, Electra Complex

JEL Codes: Y80, Y90, Y92

* Hacettepe Üniversitesi. Dr., nisa@hacettepe.edu.tr

GİRİŞ: ELEKTRA KOMPLEKSİ VE AŞK-I MEMNU

1856 Avusturya doğumlu Sigmund Freud, tıp eğitimi aldıktan sonra beynin işleyişi ve akıl hastalıklarıyla ilgilenmeye ve bu sayede psikanalizin temellerini atmaya başlamıştır. Psikanalizin çıkış noktası bilincin sadece görünen değil bir de görünmeyen yönü olduğu düşüncesidir. Freud çalışmalarıyla insan davranışlarının altındaki en önemli sebeplerinden birinin de kişinin bilinçaltındaki duygular ve düşünceler olduğunu ortaya koymuştur. Bilinçaltı alanla ilgili çalışmaların yapıldığı disipline psikanaliz adı verilmiştir. Elektra kompleksi bu disiplin içerisinde yer alan ve tıp dünyasını olduğu kadar edebiyat dünyasını da uzun yıllar meşgul eden bir kavramdır. Ana hatlarıyla ifade etmek gerekirse üç ile beş yaşları arasındaki kız çocuğunun babasına duyduğu cinsel istek ve bunun yanında annesine karşı beslediği düşmanlık olarak adlandırılabilir. Kız çocuğun da erkek çocuğun da ilk sevgi nesnelere anneleridir. Fakat kız çocuk, erkeklerin cinsel organını görünce bir aşağılık duygusuna kapılır. Bu duygu anneye yöneldiğinde kendisini bir erkek olarak doğurmadığı ve aynı eksikliği o da taşıdığı için nefret halini alır. Dolayısıyla iğdiş kompleksi veya penis hasedi diye bilinen durum ortaya çıkmasına neden olur. Annesinden nefret eden kız çocuk, ilgisini babasına yöneltir. Aslında ondan istediği bir penistir fakat bunun gerçekleşemeyeceğini anlayınca babasından çocuk sahibi olmayı arzular. Çocuk, kompleksi sıradan bir ruhsal seyir çerisinde tamamlayıp normal bir kadınlığa da geçiş yapabilir fakat kalıntıları bilinçaltında taşımaya devam edip eş seçimi sırasında bunun etkisi altında da kalabilir. (Freud, 1997b, s. 141-165). Oğuz Cebeci'ye göre (2004, s. 223) sorunsuz bir şekilde üstesinden gelinebilecek bu durum, anne, baba ve çocuk arasındaki ilişkiye bağlı olarak içinden çıkılmaz bir hal alabilir.

Tıpkı Oedipus kompleksi gibi Elektra kompleksi de adını Yunan mitolojisinden alır. Freud'un öğrencilerinden Carl Gustav Jung, (Freud, 1997a, s. 357-379), babasına duyduğu aşkla annesini öldürten Elektra'dan esinlenerek bu komplekse Elektra kompleksi ismini vermiştir. Fakat Sigmund Freud, bu ifadeyi benimsememiş ve kompleksin hem kız hem de erkek çocuklarındaki hali için Oedipus kompleksi ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. Kız çocuk ve erkek çocuk arasındaki ayrımı net bir şekilde ifade ettiği için bu çalışmada Elektra kompleksi terimi kullanılacaktır.

Edebiyat, psikanaliz için zengin bir malzeme kaynağı sağlamaktadır. Psikanalitik eleştiri, bunu, hem yazarı hem de eserini masaya yatırarak yapar. Halit Ziya Uşaklıgil'in 1901'de yayımlanan *Aşk-ı Memnu* adlı romanı gerek kurgu gerekse karakter yaratımı açısından Türk edebiyatının en başarılı örneklerinden biri kabul edilmektedir. İnci Enginün (2010), *Aşk-ı Memnu*'nun "Türk romanının en önemli eserlerinden biri" (s. 345) olduğunu söylerken, Berna Moran (2010) ise yapıtı, "Bazı kusurlarına rağmen *Aşk-ı Memnu* en başarılı Türk romanlarından biri olduğuna göre meziyetleri ağır basıyor demektir." sözleriyle değerlendirir. (s. 109). Ahmet Hamdi Tanpınar (2007, s. 290), romanı bir satranç oyununa benzetir. Firdevs Hanım, Adnan Bey, Bihter, Behlül ve Nihal arasında yaşanan çatışmaları değerlendirir. Olcay Öner toy (1995, s. 126-131) ise eserin tahlilini daha çok Bihter üzerinden yapmıştır. Onun Adnan Bey'in evlilik teklifini yalının sahibi olmak için kabul etmesine fakat maddi arzularına kavuşmasının onu mutlu etmek için yeterli olmadığına dikkati çeker. Annesine benzemekten korktuğunu fakat kimi isteklerin yönlendirmesiyle bu talihsiz sondan kaçamadığını belirtir. Görüldüğü gibi *Aşk-ı Memnu* üzerindeki değerlendirmelerin birçoğu, onun roman tekniği, kurgu ve karakter derinliği üzerindeki başarısına yoğunlaşmışlardır. Bu değerlendirmeler arasında karakterlerin psikolojik özelliklerine veya olayların altındaki ruhsal nedenlere yer verenler olsa da bunlar psikanalitik kuram çerçevesinde ele alınmamışlardır. Bu çalışmada, *Aşk-ı Memnu*'nun başkahramanlarından Bihter'in kendisinden yaşça büyük Adnan Bey'le yaptığı evlilik, söz konusu evliliğin altında yatan nedenler, babası Melih Bey'e duyduğu derin özlem ve annesi Firdevs Hanım'a duyduğu nefret Elektra kompleksi ışığında değerlendirilecektir. Bihter'in duygu ve davranışlarını, Elektra kompleksinin üç temel ölçütü –babaya duyulan aşırı sevgi, anneye duyulan yoğun nefret ve kendinden yaşça büyük bir erkeğe hissedilen sevgi– aracılığıyla incelemek yerinde olacaktır.

1. BİHTER'İN BABASI MELİH BEY'E DUYDUĞU YOĞUN SEVGİ

Psikanalist kurama göre erkek çocuğun da kız çocuğun da ilk sevgi nesnesi annedir. Erkek çocuklarda bu durum bir değişiklik göstermezken kız çocuklarında bir sapma gösterir, annenin yerini baba alır. Babaya yönelik, kız çocuğun, erkeğin cinsel organını görmesiyle başlar. Bu noktada kız çocuğun yaşadığı travma onun ruhsal gelişiminde kırılma noktasını oluşturur. Buna "iğdiş kompleksi" veya "penis kıskançlığı" adı verilir. (Freud, 1997b, s. 154.) "Ne olursa olsun, anneye olan bu ilk bağlılık evresinin sonunda ona uygun bir penis vermediği – yani onu bir kadın olarak dünyaya getirdiği gerekçesiyle annesine duyduğu suçlama kızın anneden uzaklaşmasına yönelik en güçlü güdü olarak ortaya çıkar." (Freud, 1997, s. 367). Kız çocuğun annesini suçlamasının ikinci nedeni ise "onu yeterince beslememiş olması, onu annesinin sevgisini başkalarıyla paylaşmaya zorlaması, sevgi beklentilerinin tamamını hiçbir zaman yerine getirememiş olması"dır. (Freud, 1997a, s. 367). Kız çocuk, bütün bu nedenlerin ağırlığı altında anneden uzaklaşarak babaya yaklaşır. "Babasıyla yeni ilişkisi, ilkin babasının penisine sahip olmayı amaçlayabilir; ancak söz konusu ilişki, babasının kendisine bir çocuk armağan etmesi gibi

bir başka istekte doruğuna ulaşır.” (Freud, 1996, s. 142). Bu durum anne-kız arasındaki çekişmeyi körüklerken kız çocuğun babaya olan bağlılığını artırır.

Bihter’in, babası Melih Bey’i pek de tanıma fırsatı olmamıştır. Babası vefat ettiğinde ondan üç yaş büyük ablası Peyker, “o zaman ancak seziş yaşında”dır. (Uşaklıgil, 2010, s. 27). Bu ifadeden yola çıkarak Melih Bey öldüğünde, Bihter’in en fazla beş altı yaşlarında olduğu yönünde bir tahminde bulunulabilir. Freud’ın görüşleri ışığında değerlendirildiğinde tam da penis kıskançlığı nedeniyle babasına yaklaştığı ve kendisini anne sevgisinden mahrum hissettiği dönemdedir. Romanda Bihter’in babasıyla olan ilişkisinden bahsedilmemiştir. Fakat yazar Melih Bey’i şu sözlerle tanımlar: “Safderunun kim olduğu taayyün ettikten sonra merak zail olmuş, hatta bu biçare kurbanın mevcudiyeti bile unutulmuş idi.” (Uşaklıgil, 2010, s. 25). Melih Bey hakkındaki ifadelerden ve evlilikleri hakkında yazılanlardan yola çıkılarak, onun Firdevs Hanım’ın kurbanlarından biri olduğu, evlilikleri boyunca pasif, Firdevs Hanım’ın baskın karakteri altında ezilen bir insan olduğu çıkarımında bulunulabilir. Firdevs Hanım’ın aşk mektuplarını bulduktan bir hafta sonra vefat etmesi ise Melih Bey’in durumunu özellikle kızları Bihter ve Peyker’in gözünde daha da trajik kılmıştır. Nitekim Bihter’in sonraki yıllarda babasının ölümü hakkında öğrendikleri, onun oedipal dönemde standart bir ruh haline yönelemeden kalakalan baba sevgisinin olağandışı bir hale bürünmesine neden olmuştur.

O da babasına benzemeliydi: Peyker gibi... Biraz kumral, biraz daha geniş omuzlarla dolgunca bir vücut, kısa ve kılsız kaşlar, beyazdan ziyade saza yakın bir renk; İşte Peyker... Şüphesiz Bihter daha güzeldi, fakat babasına benzemiş olmak için daha az güzel olmaya kalbi bir rıza gösteriyordu. O tanınmamış baba için derin bir muhabbeti vardı, annesine verilemeyen kalbini tamamıyla bu ölüne hatırasına veriyordu. Ve bu hatırayı süslerdi: Tesadüfle işitilmiş şeylerden, parça parça tedarik olunmuş tafsilattan babasına bir tercüme-i hal icat ediyor, sonra onu Firdevs Hanım’ın elinde işkenceler içinde yaşıyor, her şeyden habersiz namuslu bir koca mazlumluğu ile babasının izdivaç hayatına bir facia rengi veriyor, nihayet onu müthiş bir darbe ile, makhur öldürüyordu. Babasını ne kadar seviyordu!.. Peyker’i babasına benzemiş olmaktan adeta kıskanıyordu. (Uşaklıgil, 2010, s. 210-211).

Bihter, babasının ölümüyle sevgi nesnesini kaybetmiştir. Üstelik aynı anda kendisini penis eksikliğiyle doğurduğu için annesinden de nefret etmektedir. Üç ile beş yaş arasına denk gelen oedipal dönemi atlattıktan sonra da ilerleyen yıllar içerisinde kendisini koruyup kollayacak, güven verecek ve sevecek baba figüründen mahrum kalmıştır. Bu mahrumiyet aynı zamanda, babasının ölümüyle ilgili duyduklarıyla ve annesinin hali hazırdaki davranışlarıyla anne nefretiyle çevrilmiştir. Dolayısıyla Bihter, babasını sevdiği oranda annesinden nefret etmiş, diğer bir deyişle annesinden nefret ettiği oranda babasına yaklaştı. Babasına benzeme isteğinin altında da bu yatmaktadır. Çünkü o babasına benzedikçe annesinden uzaklaşacaktır.

Bihter babasını çok küçük yaşta kaybetmiştir. Babası hakkındaki bilgisinin çoğunluğu hatırladıklarından değil etraftan duyduklarından oluşur. Dolayısıyla romanda baba kızın ilişkisini gösteren bölümler pek yer almaz. Fakat yine de Bihter tanımadığı babasını özler. Kardeşini ona benzediği için kıskanır. Çünkü babasına benzemek demek aynı zamanda annesi gibi olmamak demektir. Yani Bihter’in Elektra kompleksinin tohumları her kız çocuğunda olduğu gibi oedipal dönemde atılmış fakat annesinin kötü şöhreti, rekabetçi tavırları ve babasının ölümündeki payı nedeniyle yetişkinliğine sıçramıştır. Nitekim romanda Bihter’in babasıyla olan ilişkisine dair fazla ayrıntı bulunmasa da onun eş olarak Adnan Bey’i seçmesi bir türlü yatışmayan baba özleminin göstergesi olarak kabul edilebilir.

2. BİHTER’İN ANNESİ FİRDEVS HANIM’A DUYDUĞU YOĞUN NEFRET

Bihter’in annesine karşı duyduğu büyük nefret Elektra kompleksinin ikinci ayağını oluşturur. Freud (1996), *Psikanalize Toplu Bakış* adlı makalesinde kız çocuğun kendisini penisten yoksun dünyaya getirdiği için annesine nefret duyduğunu ve annesiyle özdeşleşerek onun yerini almaya çalıştığını söyler. Böylelikle de aralarındaki rekabet başlamış olur. (s. 141). Daha önce de belirtildiği gibi bu kıskançlık süreci içerisinde normal bir yetişkinliğe de uzanabilir veyahut bir travma halinde kalıp kişinin tercihlerini de etkileyebilir. Bihter’in, annesi Firdevs Hanım’la olan ilişkisi masaya yatırıldığında bu travmanın yansımalarının farklı şekillerde devam ettiğini söylemek mümkündür.

Firdevs Hanım karakter olarak annelik için pek de uygun değildir. Çünkü onun evlilikten bazı beklentileri vardır. Fakat evlenince hayal kırıklığına uğradığı yetmezmiş gibi bir de çocukların sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalmıştır. “İzdivaç ona beklediği şeylerden hiçbirini getirmiyordu, yahut bunlardan o kadar az bir hisse getiriyordu ki birden kendisini hulyalarında aldatmış olan bu adama husumet etti.” (Uşaklıgil, 2010, s. 25). Bu nedenle olsa gerek Firdevs Hanım’la kızları arasında hiçbir zaman sevgi ve şefkate dayalı bir bağ kurulamaz. “Yanı başında gittikçe gençleşen, güzelleşen bu kızlar onun için mücessem bir itiraz, müşahhas bir istihza hükmüne giriyor, zaten hiçbir zaman aralarında

valideliği çocuklarına rapteden duygularla küşayış bulamayan bu üç kadının münasebeti bir rekabet neticesinden harice çıkmıyordu.” (Uşaklıgil, 2010, s. 36). Freud tarafından her kız çocuğunda belli yaş aralığında görüldüğü kabul edilen anne nefreti Firdevs Hanım’ın özellikle Bihter’le olan ilişkisinde yön değiştirerek sürekli hale gelmiştir. Peyker uysal ve mütavazı karakteri nedeniyle bu nefretin etkilerinden sıyrılırken; Bihter, hırslı, sevgiye aç kişiliği ve konforlu bir yaşam arzusuyla yaşamını değiştirecek bir karar almış ve Adnan Bey’le evlenmiştir.

Sözü edilen nedenlerden dolayı Firdevs Hanım’la kızları arasında hiçbir zaman anne-kız ilişkisi kurulamamıştır. Firdevs Hanım kızlarını önce, “ (...) Kendisini gençliğinden ayırmak isteyen bu şeyler” (Uşaklıgil, 2010, s. 26) olarak görmüş, sonraki yıllarda ise onları ciddi birer rakip kabul etmiştir. “Bu iki kız onun nazarında birer rakibe, onu böyle elinden ümitlerini ala ala öldürecek birer düşman idi.” (Uşaklıgil, 2010, s. 28). Bihter ve Peyker’in anneleri Firdevs Hanım’la olan rekabetlerinin temel nedeni Firdevs Hanım’ın gençlik tutkusudur. Kırk beş yaşındaki Firdevs Hanım yaşlılığı bir türlü kabullenmez. Bihter ve Peyker’in güzelliklerini, dikkat çekmelerini, genç olmalarını içten içe kıskanır.

“Bu, iki kızla valide arasında ebedi bir cenk ve istihza zemini idi ki tamamen vuzuh ve sarahat kesp edememekle beraber hemen her gün tekerrür eder; Peyker’in manalı bir kelimesi, Bihter’in insafsız bir tebessümü güya bu iki genç vücudun gençlik muzafferiyetini hâlâ genç kalmak isteyen bu validenin harap ve fersude kırk beş senesine çarpardı.” (Uşaklıgil, 2010, s. 20).

Firdevs Hanım’ın öfkesi Peyker’in evlenmesi ve hamile kalmasıyla daha da artmıştır. Çünkü doğacak çocuk, kendisinin anneanne olmasına neden olacaktır, bu da yaşlandığının ona sürekli hatırlatılması anlamına gelmektedir.

Peyker biraz sonra onu büyük valide edecekti. Buna vukuf hasıl ettikten sonra büyük validelik bir kâbus ağırlığıyla onu bunaltmaya başladı. (...) Melih Bey takımının içinde kadınlar hatta zor valide olurken büyük valide olmak onun için bir zül, bir ayıp hükmünde idi. Şimdiden buna bir çare düşünüyor, saçlarının beyazlığıyla çehresinin harabisine bir tamir tedbiri bulduktan sonra büyük valideliğe de bir şey icat etmek istiyordu, öyle bir şey ki ona şebap vehminin mestliğinde gizlenebilmek için imkân bıraksın: Çocuk annesine abla, ona da anne diyecekti. (Uşaklıgil, 2010, s. 20).

Firdevs Hanım’la Peyker’in ilişkisi, Bihter’le olan ilişkisinden farklıdır. Peyker, Bihter’e göre daha sakin ve kendi halindedir. Annesini olduğu gibi kabullenir ve onun taşkınlıklarına kulak asmaz fakat hamile olması, Firdevs Hanım’ın genel olarak hem Peyker’e hem de Bihter’e karşı beslediği rekabet hissini devam etmesi için yeterlidir. Firdevs Hanım’ın söz konusu kıskançlığı karakter olarak kardeşine göre daha hırçın ve inatçı olan Bihter’de karşılık bulur. Böylelikle aralarındaki mücadeleyi devamlı kılacak bir neden ortaya çıkmış olur. Bu neden Elektra kompleksini devam ettirdiği gibi anne-kız arasındaki çekişmenin kurgusal düzlemde de sağlıklı bir zemine oturmasını sağlar.

Bihter’in annesinden nefret etmesi için gençlik ve güzellik konusunda rakip olmaları dışında bir nedeni daha vardır; o da Melih Bey takımının kötü ünüdür. Bihter, ailesinin özellikle de annesinin “hafif kadın” niteliğindeki şöhreti sebebiyle evlenememekten korkar. Dolayısıyla ne Adnan Bey’in yaşı ne de çocukları onun için bir engel oluşturur. “İtiraf ediniz ki Adnan Bey’i reddetmek için gösterdiğiniz sebepler belki başka bir kız için düşünülebilir. Fakat, kabahat kendisinin olmadığı halde, kimbilir nasıl sebeplerle koca bulmaktan ümidini kesen bir kız...” (Uşaklıgil, 2010, s. 55).

Firdevs Hanım’ın bütün İstanbul’un dilinde olan renkli hayatı Bihter’de annesine karşı adeta bir tiksinti uyanmasına neden olmuştur. Bu duruma babasının annesi yüzünden öldüğü fikri de eklenince anne nefreti daha da büyür. Daha önce de belirtildiği gibi babasının trajik ölümü anne nefretini derinleştirirken baba özlemini ve arayışını pekiştirmektedir. Dolayısıyla onun anne nefreti Bihter’in babasına doğru itilmesine neden olmaktadır. Ayrıca Firdevs Hanım’ın şöhreti Bihter’in geleceğini de etkilemektedir. Melih bey takımının kötü şöhreti nedeniyle zengin, akli başında bir insanla evlenme olasılığı azalmaktadır. “Bihter pek iyi biliyordu ki validesinin unutulamayacak derecede süren eğlence hayatı kendisine parlak ve asıl kibar hayatını açacak bir izdivacı meneden kavi bir sebep idi.” (Uşaklıgil, 2010, s. 45). Firdevs Hanım, evlilik konusunda da bir sorun olarak Bihter’in karşısına çıkmıştır. Bu durum tıpkı güzellik konusundaki rekabette olduğu gibi Bihter’in anne nefretini sürdürmesine sebebiyet verir. Böylece Elektra kompleksi bir kez daha tazelenmiş olur.

Tam Bihter'in istediği gibi biri, ailesinin kötü şöhretine aldırış etmeden onun evlenmek ister ki Firdevs Hanım'ın kıskançlığı bu evlilik üzerine gölge düşürür. Adnan Bey'in Firdevs Hanım'la değil, Bihter'le evlenmek istemesi anne kız arasındaki gerilimi iyice artırır.

Nihayet mağlup oldunuz, bu defa yine mağlup olacaksınız, fakat bu mağlubiyet size daha acı geliyor, çünkü... (...) Çünkü, ben bu evde birisini bilirim ki eğer Adnan Bey onu istemiş olsaydı... Firdevs Hanım'a artık zaptı mümkün olmayan bir hiddet feveran etti; elinin tersiyle, Bihter'in ağzından cümlesinin aşağısını tevkif etmek isteyerek çarptı. Bihter çılgın gibi iki ellerinin bir takallüsüyle annesinin iki ellerini tuttu ve dişlerinin arasından ıslık çalan bir sesle: - Evet, onu istemiş olsaydı, dedi; koşacaktı, sevincinden çıldırarak koşacaktı... (Uşaklıgil, 2010, s. 57).

Bihter'in Adnan Bey'le evliliği Firdevs Hanımı iki açıdan sinirlendirir. İlki Bihter'in de tıpkı Peyker gibi evlenerek onu kayınvalide yapmasıdır ki bu durum ona artık genç olmadığını hatırlattığı için onu sinirlendirir. İkinci olarak ise Adnan Bey'in kendisiyle değil Bihter'le evlenmek istemesine şaşırması ve öfkelenmiştir. Çünkü Çamlıca'daki karşılaşmalarında Adnan Bey'in kendisini beğendiğini düşünerek için için sevinmiştir fakat kendisi yerine kızına gelen evlilik teklifiyle büyük bir şaşkınlık ve öfkeye kapılmıştır. Bu durum aralarındaki bağın anne kız ilişkisinden ziyade iki rakibin mücadelesine benzediğini bir kez daha hatırlatır.

Meselede galip çıktığından emin idi, annesinin bu göz yaşları onun galibiyetine birer bürhan demekti; lakin şimdi bunlar ona da ağlamak hevesini veriyordu, bir kelime söyleyecek olursa kendisini zapt edemeyeceğinden korktu. (...) Kalplerinde valideyi çocuklarına rapt eden hürmet ve muhabbet ilgisi teessüs edememiş bu iki vücut, iki düşmana benzeyen bu anne ile kız, derin, ağır ve soğuk, sanki aralarında yatan bir tabutun mateminden gelen bir sükûtle hareketsiz kaldılar. (Uşaklıgil, 2010, s. 58).

Bihter'in standart ruhsal süreç içerisinde, yani Elektra kompleksi çerçevesinde, başlayan anne nefreti, Firdevs Hanım'ın annelikle örtüşmeyen, serbest yaratılışlı bencilce karakteriyle artarak devam eder. Anne kızın Adnan Bey konusunda yaşadıkları bu çekişme, karşılıklı olarak gelişen düşmanca hislerin bir sonucudur. Dolayısıyla Adnan Bey'le evlilik de bir zafer olarak değerlendirilir.

Zeynep Kerman da (2008) Bihter'in bilinçaltındaki hislerinden bahseder. Bihter'in bilinçaltında annesini, "hayatının ve geleceğinin kabusu" (s. 96) olarak gördüğünü söyler. Bihter bu kabusu bitirmek için son bir hamle yapıp Adnan Bey'le evlenir. Böylelikle hem annesini mağlup etmiş, hem onun kötü şöhretinden sıyrılmış olacak hem de yıllardır özlemini çektiği "baba"ya koca üzerinden de olsa kavuşmuş olacaktır.

Bihter'in anne nefretinin tohumları her ne kadar çocukluğunda atılsa da bu nefreti besleyecek olay ve durumlar sürekli devam eder. Dolayısıyla Elektra kompleksinin anne nefreti için bir kıvılcım olduğu kabul edilirse bu kıvılcımı yangına çevirecek etkiler yazar tarafından ustalıkla kurgulanmıştır. Halit Ziya Uşaklıgil'in realizm anlayışı gereği net bir neden-sonuç ilişkisi içinde yer verdiği olaylar aslında Elektra kompleksinin devam etmesini sağlayan yolun önünü açmıştır. Yani, Bihter'in bilinçaltındaki anne nefreti günlük olaylarla sürekli canlı tutulmuştur. Bu nefretin başlangıcı Elektra kompleksi bağlamında açıklansa da ilerleyen yıllarda Firdevs Hanım'ın kızlarına karşı kayıtsız, bencil ve mücadeleci halleri, anne nefretinin Bihter gibi hırçın bir karakterde sürekli olmasına ve dışarı vurulmasına neden olmuştur. Aynı zamanda babasını sadece özlemekle kalmayıp onu aramasına, eş seçimi noktasında onu bulma umuduyula Adnan Bey'le evlilik kararı almasına yol açmıştır.

3. BİHTER'İN ADNAN BEY'LE EVLENME NEDENLERİ

Elektra kompleksinin romandaki son göstergesi ise Bihter'in Adnan Bey'i babasıyla özdeşleştirmesidir. Elektra kompleksinin, kişiyi sağlıklı bir ruhsal gelişim içerisinde standartlar dahilindeki kadınsı tavra yöneltebileceği gibi, izlerini kişinin yetişkinliğine dek sürdürmesi konusunda Sigmund Freud (1972) şunları söyler: "Delikanlının ilk aşkını olgun bir kadına, genç kızın ilk aşkını da genel olarak, yaşlı bir erkeğe, yani her iki durumda da ana ve babanın imajını (hayalini) hatırlatabilecek kimselere karşı duyması, çocukluk döneminin apaçık bir yankısından başka bir şey değildir." (s. 171). Saffet Murat Tura (2002) ise genç kızın yaşlı adamla ilişkisine dair daha ayrıntılı bir açıklama yapar.

Küçük kız çocukta penis haseti diğer kadının (annesinin) genel olarak kadınların aşağılanmasına, toplumsal kadın rolünün küçümsenmesine yol açarken bir kadın olarak kendini ayrıcalıklı, farklı (erkeklerin becerilerine daha çok sahip) bir kadın olarak algılamaya sevk eder. Öte yandan aşağılık duyguları altındaki kadın bu duygularını inkâr etmek, bastırmak ya da kontrol etmek için erkeklerle ilişkisinde yarışmacı bir tavır alır. (...) Öte yandan eşiti ve yaşıtı bir erkeğin sırf erkek olmasından kaynaklanan egemenliğini kabul edemediği için bu egemenliği akılcılaştırarak kabul

edebileceği erkeklere; özellikle yaş, bilgi veya özellikle sosyal mevki bakımından kendinden üstün (baba muadili) erkeklere yönelir. (s. 33).

Bihter'in eş seçiminde, söylenildiği gibi hem erkeğin yaşça kendisinden büyük olması hem de maddi ve sosyal statü bakımından kendisinden üstün olması etkili olmuştur. Dikkatle incelendiğinde Adnan Bey'de sayılan bu özelliklerin olduğu görülecektir. Adnan Bey'in bu özellikleri ve bunların Elektra kompleksi çerçevesinde ele alınması Bihter'in iç dünyasının daha net bir şekilde ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır.

Bihter'in Adnan Bey'le evlenmek için üç ana nedeni vardır. Bunlar her ne kadar öncelikle maddiyatla ve Bihter'in annesiyle girdiği çekişmeyle ilgili görünse de tıpkı buzdağının suyun altında kalan kısmı gibi dolaylı yoldan Elektra kompleksiyle ilişkilendirilebilirler. Sözü edilen nedenlerin ilki, Bihter'in Adnan Bey'in yalısın ve konforlu bir yaşamın sahibi olmak istemesidir. Bihter romanın başında bu düşüncelerini net bir şekilde ifade eder:

Lakin Adnan Bey'le izdivaç demek Boğaziçi'nin en büyük yalılarından biri; o önünden geçilirken pencerelerinden avizeleri, ağır perdeleri, oyma Louis XV ceviz sandalyeleri, iri kalpaklı lambaları, yaldızlı iskemleleriyle masaları, kayıkhanesinde üzerlerine temiz örtüleri çekilmiş beyaz kikle maun sandalı fark olunan yalı demektir. Sonra Bihter'in gözlerinin önünde bu yalı bütün hayalinin tantanasıyla yükselirken üzerinde kumaşlar, dantelalar, renkler, mücevherler, inciler serpiyor; bütün o çılgıncasına sevilip de alınmayarak mütehasir kalınmış şeylerden mürekkep bir yağmur yağıyor, gözleri dolduruyordu.” (Uşaklıgil, 2010, s. 44-45).

Konforlu bir yaşam arzusu Bihter'in evlilik söz konusu olduğunda en temel beklentilerinden biri olarak okuyucunun karşısına çıkar. Bu durumun Elektra kompleksiyle doğrudan bir ilişkisi yoktur. Fakat dolaylı bir ilişkiden bahsedilebilir. İlk etapta Adnan Bey'in, Bihter'in istediği şartları sağlayacak kadar varlıklı olması Bihter'in onu eş olarak seçmesi olasılığını yükseltmiştir. Adnan Bey'in maddi zenginliği Elektra kompleksi bağlamında değerlendirildiğinde ise, onun güvenilir, karısına arka çıkabilecek, destekleyebilecek bir insan olduğu yönündeki imajını kuvvetlendirdiği söylenebilir. Dolayısıyla maddi olanaklar bir anlamda, onu, Bihter'in bilinçaltındaki “güvenilir, koruyup kollayabilecek erkek figürü”ne yaklaştırmıştır.

Bihter'le Adnan Bey evliliğinin Elektra kompleksi açısından en dikkate değer yanı ikisi arasındaki yaş farkıdır. Adnan Bey ellili yaşlarda Bihter ise yirmi iki yaşındadır. Yani aralarında en az yirmi sekiz yaş vardır. Bihter rahatlıkla Adnan Bey'in kızı olabilecek yaşta. Üstelik Adnan Bey'in iki tane de çocuğu vardır. Fakat bunların hiç birisi Bihter için engel oluşturmaz. Hatta bir anda genç bir anne olacağını düşünmek hoşuna gider.

O yaş ile iki çocuğun mevcudiyeti bu isimle şu yirmi iki yaşında kızın tantana ve servet emelleri arasında fazla bir açıklık teşkil edecek derecede mesafe bırakmıyordu. Zaten Adnan Bey o adamlardan biri idi ki onlar için yaş en adi bir ehemmiyet derecesinde kalır. Çocuklar?.. Bilakis Bihter'in hoşuna gidiyordu. Hatta şu dakikada düşünürken bir tuhafılık bile buldu: “Bana, anne diyecekler öyle mi? Mini mini bir anne! Yirmi iki yaşında iken genç kızın annesi olmak!.. Şu halde onu on yaşında doğurmuş olacağım. Hele oğlan!.. Oh! Sahih, ablamın hakkı var: Yumuk yumuk gözleriyle bir bakıyor ki...” (Uşaklıgil, 2010, s. 44).

Elektra kompleksi ışığında değerlendirildiğinde eş adayının Bihter'den yaşça büyük olması evlilik için bir engel değil aksine onun baba arayışını destekleyen bir unsurdur. Çünkü kompleksin çıkış noktası, kız çocuğun yaşıtı erkek çocuklar gibi bir penise sahip olamadığı için onları kıskanmasıdır. Kız çocuk önce kendisini bu penisten mahrum bıraktığı için annesinden nefret eder sonra da penis sahibi olabilme arzusuyla babasına yönelir. Elektra kompleksinin, Bihter'in tüm yaşamını yönlendirdiği varsayımdan hareketle onun zaten yaşıtı olan bir erkekle evlenme olasılığı düşüktür. Çünkü henüz bir baba arayışı ve özlemi içerisindedir. Bu noktada onun kendisiyle aynı yaşlardaki Behlül'le yaşadığı ilişki anımsanabilir. Bu ilişki, Bihter'in baba arayışının yarattığı hayal kırıklığı üzerine inşa edilmiştir. Yani Bihter Adnan Bey'le evlenerek öncelikle baba özlemini dindirmek istemiş fakat söz konusu evlilikte aradığını bulamayınca veya Adnan Bey'le yaptığı evlilik sayesinde babasızlığın onda yarattığı travmanın etkilerinden geçici olarak sıyrılınca yasak aşka yönelmiştir. Dolayısıyla Bihter'in eş seçimindeki önceliği baba kavramının altını dolduracak bir insan olmuştur. Adnan Bey'le aralarındaki yaş farkı onun bu seçimini desteklemiştir. Adnan Bey'in Bihter'den yaşça büyük olması, daha önce bahsedildiği gibi onun koruyan kollayan, şefkat gösteren bir eş olduğu yönündeki imajı pekiştirmiştir.

Ayrıca Adnan Bey, bulunduğu sosyal konum açısından da Bihter'den üstündür. Bu üstünlük de Bihter'in kendi yaşıtı bir erkeğin egemenliğini kabul etmektense “baba muadili” bir erkeği tercih etmesine katkıda bulunmuştur. Adnan Bey'le evlenerek hem özlemleri andığı babasının hatırasını taze tutacak, hem de düşlediği maddi olanaklara kavuşacaktır.

Ramazan Korkmaz da, Bihter'in evlilik nedenlerinden bahsederken onun, Adnan Bey'in teklifini yalnızca kendisine sunulan maddi olanaklar için değil, bilinçaltındaki baba imgesini tatmin etmek için de kabul ettiğini söyler.

Adnan Bey'in evlenme teklifi Bihter'e iletildiğinde; önce bilinçaltında güven imgesi olan baba'nın yerini alacak zengin güvenli bir koca, sonra iki çocuğa yapacağı anneliği, daha çok da "oymalı, Louis XV sandalyeler, avizeler, iri kalpaklı lambalar, mahun sandal"dan oluşan görkemli yalıtı düşünür. (...) Ayrıca, olgun bir eş ve şefkatli bir baba figürlerini birleştirdiği Adnan Bey'in korumasında kendini daha güvende hissedecek ve öksüz çocuklara "annecilik" de oynayacaktır. (Korkmaz, 2004, s. 151-152).

Bu noktada da Adnan Bey'in çocuklarından da bahsetmek gerekir. Adnan Bey'in çocukları da Firdevs Hanım'a göre bu evlilik için engel teşkil etmektedir. Firdevs Hanım, "Evvela yaşlarda bir uygunluk yok, ondan sonra çocuklar..." (Uşaklıgil, 2010, s. 52) sözleriyle bunu açıkça ifade eder. Fakat Bihter birçok konuda olduğu gibi bu konuda da annesiyle aynı fikirde değildir. "Çocuklar?.. Bilakis Bihter'in hoşuna gidiyordu." (Uşaklıgil, 2010, s. 44) ifadesi Bihter'in çocuklara annelik yapacağı için heyecanlandığının göstergesidir. Bu heyecanın tek nedeni Bihter'in saflık derecesindeki iyimser tutumu değildir. Adnan Bey'in çocuklarının varlığı, çocuklarına düşkünlüğü, Adnan Bey'in, Bihter'in gözündeki baba imajını güçlendirir. Bihter'in bilinçaltındaki babasını bulmak için çıktığı bu yolculukta, onun gerçek, baba olmanın sorumluluğunu üstlenmiş biriyle karşılaşması, aradığı kişinin Adnan Bey olduğuna dair inancını pekiştirmiştir. Adnan Bey'in çocuklarına yaptığı babalık Bihter'in bilinçaltındaki baba figürüne kavuşması için destekleyici bir özellik olmuştur.

Bihter'in Adnan Bey'le evlenme nedenleri arasında lüks bir yaşantıya, Adnan Bey'in sahip olduğu maddi olanaklara kavuşma isteği ciddi bir yer tutar. Hatta bu evliliğin üç temel nedeninden biri olarak okuyucunun karşısına çıkar. Fakat bu örtü aralandığında, altından yalnızca zengin bir eşe değil, yaşam boyu maddi ve manevi desteğini ondan esirgemeyecek bir babaya kavuşma arzusu da çıkar.

Bihter'in Adnan Bey'le evlenmek istemesinin ikinci nedeni ise ailesinin, özellikle de annesinin kötü şöhreti sebebiyle hiçbir zaman düşündüğü gibi bir adamla evlenemeyecek olduğuna inanması ve evlenmediği takdirde annesi gibi olma korkusudur. Bu iki duygu Bihter'de iç içe geçmiştir.

Bunlar öyle bir meziyet yekûnu teşkil ediyordu ki onun emellerini her halde bir Nihat Bey derecesinin fevkine kadar sevk etmek için kâfiydi; fakat annesinin hayat arzı, bütün ailenin şöhreti o emelleri kapayan birer set şeklinde yükseliyordu. Böyle kendisi emellerinin husulü imkanını men ettikleri için ailesine kalbinde derin bir husumet vardı. Oh! Şimdi onlardan ne güzel bir intikam vesilesi bulunmuş olacaktı!.. (Uşaklıgil, 2010, s. 47).

Annesine benzer bir yazgısı olamaması için çırpınırken ve Melih Bey takımının kötü şöhretinden kurtulmaya çabalarırken Adnan Bey'in evlilik teklifini ailesine karşı bir intikam aracı olarak kullanmaktan kaçınmaz.

Annesine benzemek korkusu Bihter'in iç dünyasındaki çekişmenin en önemli nedenidir. Kardeşi Peyker'in, "Ben kocama hıyanet etmek fikriyle evlenmedim." (Uşaklıgil, 2010, s. 176) sözü onun Behlül'e karşı gün ışığına çıkmamış hislerini ele verir. Bu hislerinin gerçekleşmemesi için annesine benzemeyeceğine dair yemin eder.

Ne diyordu? O kocasına hıyanet etmek maksadıyla evlenmemiştir. Bunu söylerken gözlerinde ne celi ve ne hain bir mana vardı. Ne demek istiyordu? Başkaları, kendisi, Bihter, kocasına hıyanet etmek maksadıyla evlenmişti öyle mi? Bunu yapmayacaktı, bir Firdevs Hanım'a benzemeyecekti. Bu valide!.. Hayatının daimi bir züllu idi. (...) Evet, asla Firdevs Hanım'a benzemeyecekti, işte yemin ediyordu. (Uşaklıgil, 2010, s. 210)

Böylelikle Bihter'in annesine olan nefreti eş seçiminde kilit bir rol oynamış olur. O annesinin kötü şöhretinden kurtulmak için ve annesi gibi eşini aldatmamak için yemin ederken hem annesine duyduğu nefret derinleşir hem de hayatının tepe taklak olmasına neden olacak bir karar almasına neden olur.

Bihter'in Adnan Bey'le evliliğinin üçüncü nedeni olarak anne kız arasındaki kesintisiz çatışmadan bahsedilebilir. Çalışmanın, *Bihter'in Annesi Firdevs Hanım'a Duyduğu Yoğun Nefret* isimli bölümünde anneye kızları arasındaki çekişmeden ve bu evliliğin Bihter'le Firdevs Hanım arasında bir tür yarışa dönüştüğünden bahsedilmiştir. Bihter, Adnan Bey'le evlenme meselesini annesiyle giriştiği yarışta galip gelmekle eş tuttuğu gibi çocukluk yıllarından itibaren annesine karşı biriktirdiği nefretin hak ettiği yere yönelmesi olarak da görmüştür. Adnan Bey'le evlenerek zafer kazanmakla yetinmiş olmayacak annesine duyduğu nefreti bir parça da dışarıya akıtmış olacaktır.

Görünen o ki Bihter Adnan Bey’le lüks ve refah bir hayata kavuşma arzusuyla evlenmiştir. Fakat görünen nedenleri kazıdıkça altından derin bir anne nefreti ve baba özlemi çıktığı görülür. Onun evliliği bu iki duygu üzerinden ilerler. Bihter Adnan Bey’le evlenerek hem annesine karşı giriştiği savaşı kazanmış olacak hem de koruyucu, şefkatli ve olgun bir baba figürüne sığınmış olacaktır. Bihter’in evliliğinde her görünür nedenin tıpkı Freud’un ünlü buздаğı benzetmesinde olduğu gibi bir de suyun altında kalan görünmez nedenleri vardır. Eş adayı nedeniyle annesiyle girdiği rekabetin köklerini Bihter’in çocukluğuna dek götürmek mümkündür. Normal şartlar altında her kız çocuğunda görülen bu ruhsal süreç; Firdevs Hanım’ın kızlarıyla her konuda çekişme içinde olması, “hafif kadın” imajıyla eşinin ölümüne neden olması ve Bihter’i babasından mahrum bırakmasıyla Bihter’de farklı bir seyir izlemiştir. Böylece bu evlilik, Bihter’in annesiyle olan mücadelesine zaferden oluşan bir nokta koymasını sağladığı gibi aynı zamanda onun özlem duyduğu babasına eş aracılığıyla da olsa kavuşmasına imkan vermiştir.

4. SONUÇ

Aşk-ı Memnu, Türk edebiyatında, yazıldığı dönemde, Batılı anlamdaki romanın en başarılı örneklerinden biri olarak kabul edilir. Kurgusu, roman tekniği ve kahramanlarının derinlikleri onu Türk romanının yapı taşlarından biri haline getirmiştir. Adnan Bey’le Bihter’in evlilik nedenlerine roman hakkında yapılan çalışmalarda yer verilmiştir. Adnan Bey’in görkemli yalısına sahip olmak, konforlu bir hayata erişmek, pahalı elbiseler giyip gösterişli mücevherler takmak ve en önemlisi de Melih Bey takımının kötü ününden kurtulacak olmak Bihter için yeterli olmuştur. Fakat bu nedenlerin yanında Bihter’in annesine karşı duyduğu hiç bitmeyen nefret, tam anlamıyla hatırlamadığı babasına duyduğu özlem hatta ona daha çok benzediği için kardeşi Peyker’i kıskanması, kendisinden neredeyse otuz yaş büyük bir adamla yaptığı bu evliliği psikolojik açıdan edebiyat araştırmacıları için ilginç hale getirir. Aslında *Aşk-ı Memnu*’yu kurgusal açıdan mükemmelliğe yaklaştıran ve inandırıcı kılan da bu özellikleridir. Halit Ziya Uşaklıgil, Bihter’in annesi, babası ve Adnan Bey’le ilişkilerini, neden sonuç ilişkisi içerisinde romana ince ince yedirmiştir. Bihter’in annesinden nefret etmesi, babasını acımayla karışık bir özlemle hatırlaması ve lüks bir yaşamı arzulaması için geçerli nedenleri vardır. Fakat farklı bir pencereden bakıldığında, yani Freudyen görüşler ışığında değerlendirildiğinde, bu nedenlerin olayların sadece görünen kısmı olduğu fark edilir, asıl nedenler ise suyun altındaki büyük parçada gizlenmiştir.

Elektra kompleksine göre penis kıskançlığı nedeniyle bilinçaltında kadınları aşağılayan kız çocuğu erkeklerle rekabete tutuşur ve kendisinin farklı olduğunu düşünür. Yaşıtı olan bir erkeği kabullenemez, bu bağlamda Bihter’in seçeceği erkek de yaş, sosyal statü ve bilgi birikimi açısından kendisinden üstün olmalıdır. Bahsedilen özellikler ise tek bir kişiyi işaret etmektedir: Adnan Bey. Dolayısıyla Bihter’in Adnan Bey’den aldığı evlilik teklifi aynı zamanda küçük bir kız çocuğuyken annesinin elinden aldığı babasına kavuşmasını sağlamıştır. Bihter, babasını, yani Adnan Bey’i ikinci kez Firdevs Hanım’a “kaptırmak” istememiştir. Gerçek dünyadaki rekabet bir anlamda Bihter’in bilinçaltındaki korkularını harekete geçirmiş, Bihter, zenginlik tutkusu, annesine duyduğu yoğun nefret ve baba özlemiyle Adnan Bey’in evlilik teklifini kabul etmiştir. Bihter, Adnan Bey’le evlenerek yalnızca maddi olanaklara kavuşmakla veya annesinden intikam almakla kalmamış kafasındaki baba imgesiyle örtüşen sakin, şefkatli, koruyup kollayan bir eşe kavuşmuştur. Adnan Bey’in sakin mizacı ve yaşından kaynaklanan anlayışlı, babacan tavrı, Bihter’in baba özleminin etkisiyle hırçınlaşıp köpüren ruhu için sığınacak bir liman olmuştur. Bunların yanında çocuklarına düşkün tavrı Bihter’in bilinçaltındaki baba imajını destekleyip canlı tutmuştur. Nitekim psikanalitik kuram çerçevesinde düşünüldüğünde de anne nefretini ve baba sevgisini birbirinden ayrı değerlendirmek pek de olanaklı değildir. Her iki duygu bir dairenin parçaları gibi birbirlerini tamamlarlar. Birbirleriyle iç içe geçmiş halde yetişkin bir kadının yaşamında etkilerini devam ettirirler. Bihter de benzer şekilde annesinden nefret ettikçe bilinçaltında babasına, gerçek hayatta ise Adnan Bey’e yaklaşmış; babasını özledikçe annesinden nefret etmiştir. Bu durum anneye kız arasında hiç bitmeyen fakat bazen artıp bazen azalan bir gerilimin sürüp gitmesine zemin hazırlamıştır.

Aşk-ı Memnu’yu Elektra kompleksi ışığında değerlendirmenin kahramanların psikolojik derinliklerini ortaya çıkarmakta, esere nüfuz etmekte etkili olduğu kadar, romanın, kurgu ve karakter yaratımı açısından adeta mühendis titizliğiyle inşa edildiğini göstermekte de faydası olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

- CEBECİ, O. (2004). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- ENGİNÜN, İ. (2010). Halit Ziya. *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839 – 1923)* (s. 328-362). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- FREUD, S. (1996). Psikanalize Toplu Bakış. *Beş Konferans ve Psikanalize Toplu Bakış* (Çev.: K. Şipal). (s. 75 – 157). İstanbul: Cem Yayınevi.
- FREUD, S. (1997a). Kadın Cinselliği. *Cinsellik Üzerine* (Çev.: S. Budak). (s. 357-379). Ankara: Öteki Yayınları.
- FREUD, S. (1997b). Kadınlık. *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri* (Çev.: S. Budak). (s. 141-165). Ankara: Öteki Yayınları.
- KERMAN, Z. (2008). *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KORKMAZ, R. (2004). Servet-i Fünun Edebiyatı. İçinde R. Korkmaz (Ed.), *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839 – 2000)* (s. 119-164). Ankara: Grafiker Yayınları.
- MORAN, B. (2004). Psikanaliz ve Eleştiri. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* (s. 149-156). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖNERTOY, O. (1995). *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (2007). Hâlit Ziya Uşaklıgil. *Edebiyat Üzerine Makaleler* (s. 288-290). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TURA, S. M. (2002). Şeyh ve Ayna. *Şeyh ve Arzu*. (s. 11-48). İstanbul: Metis Yayınları.
- UŞAKLIGİL, H. Z. (2010). *Aşk-ı Memnu*. (Haz.: M. Kaya). İstanbul: Özgür Yayınları.